

O'RTA ASRLARDA SHARQ MUTAFKKIRLARINING BORLIQ HAQIDAGI TA'LIMOTI: BERUNIY ONTOLOGIYASI

Toshpulatov Jahongir Alijon o'g'li

Aliboyev Dilshod Davron o'g'li

Guliston davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'rta asr Sharq falsafasida borliq masalasiga berilgan yondashuvlar tahlil qilinadi. Ayniqsa, buyuk olim va ensiklopedist Abu Rayhon Beruniy ta'limotida ontologik qarashlarning shakllanishi, uning tabiat, inson va ilohiy mavjudot haqidagi falsafiy tushunchalari yoritiladi. Maqolada Beruniyning ilmiy-falsafiy merosi orqali borliqning yagona tizim sifatida tushuntirilishi, moddiy olamning cheksizligi hamda inson tafakkurining bilish imkoniyatlari o'rganiladi.*

Kalit so'zlar: *borliq, ontologiya, Beruniy, falsafa, Sharq mutafakkirlari, bilish, tabiat, moddiylik, ilohiylik, ilm.*

Annotation: *This article analyzes approaches to the concept of existence in medieval Eastern philosophy. It particularly explores the formation of ontological views in the teachings of the great scholar and encyclopedist Abu Rayhan Beruni, highlighting his philosophical concepts of nature, humanity, and the divine being. The study examines how Beruni's scientific and philosophical heritage explains existence as a unified system, the infinity of the material world, and the cognitive capacities of human thought.*

Keywords: *existence, ontology, Beruni, philosophy, Eastern thinkers, cognition, nature, materiality, divinity, science.*

O'rta asr Sharq falsafasi jahon tafakkuri tarixida alohida o'rin tutadi. Bu davrda inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar, borliqning mohiyati va bilish jarayoni haqida chuqur falsafiy fikrlar shakllangan. Ayniqsa, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Ibn Rushd kabi mutafakkirlar asarlarida borliq masalasi markaziy falsafiy muammolardan biri sifatida tahlil qilingan. Beruniy inson tafakkurining kengligi, tabiat hodisalariga ilmiy yondashuvi bilan ajralib turadi. U borliqni nafaqat diniy, balki tabiiy-ilmiy asosda izohlagan. Shuning uchun uning qarashlari nafaqat Sharq falsafasining, balki butun insoniyat tafakkurining boy manbai hisoblanadi.

Beruniy (973–1048) borliqni ikki asosiy qatlamda — moddiy va ma'naviy mavjudot sifatida talqin etadi. Uning fikricha, moddiy borliq — bu inson tajribasi orqali idrok etiladigan, o'zgaruvchi, ammo abadiy mavjud bo'lgan olamdur. "O'zbekiston tarixi" (Qo'ldosh Ergashev, Hojiakbar Hamidov) asarida qayd

etilishicha, Beruniy tabiatni o'rganishda tajriba va kuzatuvga tayangan, shuning uchun u "tabiiy falsafa" asoschisi sifatida tanilgan.

Beruniy uchun borliq — bu bir butun tizim, unda har bir narsa o'z o'rniga ega. U insonni bu tizimning faol subyekti deb bilgan: inson tabiatni o'rganadi, uning qonuniyatlarini biladi va shu orqali borliq mohiyatiga yaqinlashadi.

Beruniy fikricha, mavjudotlarning ko'pligi ularning mohiyatan farqli emasligidan dalolat beradi. Har bir mavjud narsa yagona borliqning turli shakllaridir. U "mavjudlik"ni Allohning qudrati bilan bog'laydi, ammo uni aql va tajriba orqali bilish mumkinligini ham ta'kidlaydi.

Beruniy borliqni harakatdagi jarayon sifatida ko'radi. Uning "Kitob al-Jamohir" asarida harakat, o'zgarish va narsa mohiyati o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ochib berilgan.

"Inson falsafasi" (Anvar Choriyev) asarida qayd etilishicha, Beruniy uchun inson — bilish subyekti sifatida eng oliy mavjudotdir. Uning aqli tabiatdagi tartibni anglashga qodir, bu esa insonni borliqning faol ishtirokchisiga aylantiradi. Beruniy diniy e'tiqodni inkor etmagan holda, uni ilm bilan uyg'un holda tushuntirgan. Unga ko'ra, Alloh yaratgan borliqni anglash — bu ham ilmiy, ham ma'naviy jarayondir.

Beruniyning ontologik qarashlari Sharq falsafasida ilm va e'tiqodning uyg'unligini ko'rsatdi. U tabiatni ilohiy hikmatning ifodasi sifatida ko'rdi. Uning bu qarashlari keyingi davrlarda Ibn Sino va Umar Hayyom asarlarida ham davom etdi. Shuningdek, Beruniy bilish nazariyasi orqali borliqni o'rganishning yangi uslubini yaratdi — tajribaviy bilish, kuzatuv, empirik metod. Bu yondashuv Yevropa Uyg'onish davri olimlari uchun ham ilhom manbai bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, Abu Rayhon Beruniy ontologiyasi o'rta asr Sharq falsafasida borliq muammosiga yangi ilmiy yondashuv olib kirgan. U borliqni ilohiy va tabiiy tizim sifatida tushuntirib, insonni bu tizimning markaziga qo'ygan. Uning fikrlari zamonaviy falsafa va ilmiy tafakkur rivojida ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dilshod, A., Abdumatov, A., & Ismoil, R. (2025). FORMATION AND DEVELOPMENT OF HISTORICAL GEOGRAPHY GULISTAN STATE UNIVERSITY. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 47-53.
2. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). YOZUV ISLOHOTI VA DINIY MEROSGA MUNOSABAT: INGLIZ OLIMLARINING YONDASHUVI. YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(9), 28-41.
3. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). INGLIZ MANBALARIDA 1927–1938 YILLARDA O'ZBEKISTON MADANIY MANZARALARI:

REPORTAJLAR, JURNALLAR VA ARXIV HUJJATLARI TAHLILI. YANGI O‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(9), 11-27.

4. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). XX ASRNING 20-30 YILLARIDA INGLIZ MANBALARIDA O‘ZBEKISTON MADANIYATING ASOSIY YO‘NALISHLARI VA MUOMMALARI DAVR TARIXSHUNOSLIGIDA. TA‘LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 90-101.

5. Ismoil, R., Dilshod, A., & Zilola, A. (2025). O‘ZBEKISTON TASHQI SIYOSATIDA TINCHLIKPARVARLIK TAMOIYILLARINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI. TA‘LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 203-214.

6. Zilola, A., Ismoil, R., & Dilshod, A. (2025). MISRDAGI SUV OSTI ARXELOGIYASI TADQIQOTLARIDAN. TA‘LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 192-202.

7. Davron O‘g‘li, A. D. (2025). ILK O‘RTA ASRLARDA USTRUSHONADAGI SIYOSIY HOLAT. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 6(51), 613-619.

8. Davron O‘g‘li, A. D. (2025). AFSHINLAR SULOLASINING TASHKIL TOPISHI VA FAOLIYATI. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 6(51), 600-605.

9. Davron O‘g‘li, A. D. (2025). ILK O‘RTA ASRLAR DAVRI YOZMA VA ARXELOGIK MANBALARIDA USTRUSHONA. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 6(51), 606-612.

10. Alijon o‘g‘li, T. J., & Davron o‘g‘li, A. D. (2025). INSON VA BORLIQ: FALSAFIY YONDASHUV. YANGI O‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(9), 1179-1188.

11. Davron o‘g‘li, A. D. (2025). O‘RTA OSIYO KO‘CHMANCHI CHORVADORLARI TARIXINING O‘RGANILISHI. YANGI O‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(8), 100-113.